

Leibniz și paradoxul determinismului moral

GHEORGHE ȘTEFANOV

DEPARTMENT OF THEORETICAL PHILOSOPHY, UNIVERSITY OF BUCHAREST

gstefanov@gmail.com

Planul prezentării

- Determinismul moral – formularea lui Jean Buridan; problema alegerii raționale între alternative ”la fel de bune”; observații
- Relevanța problemei pentru Leibniz (principiul rațiunii suficiente)
- Patru soluții inițiale propuse de Leibniz
- Cazul alegerii celei mai bune lumi de către Creator
- Teoria leibniziană a deciziei raționale în câteva interpretări (Rescher, Hintikka ș.a.)
- O rezolvare leibniziană a paradoxului determinismului moral?

Determinism "moral"

- "[...] dacă sunt disponibile două sau mai multe lucruri, dintre care unul pare a fi mai eligibil, e imposibil să fie ales vreunul dintre celelalte. Prin urmare, ceea ce pare să ocupe primul loc este ales din necesitate." (Toma din Aquino, *Summa theologica*, II, i, 13.6)
- Ideea este că intelectul dictează întotdeauna voinței. Aceasta din urmă *nu poate* alege o alternativă fără ca intelectul să o considere mai bună decât celelalte alternative.
- "Mai bun" aici nu trebuie să aibă neapărat o semnificație morală. Poate avea și o semnificație practică.
- Sursa acestei concepții pare să fie Aristotel (v. ceea ce spune despre alegere deliberată în *Etica nicomahică*)

Formularea standard: Jean Buridan (circa 1295-1358)

”A defender of the principle of causality, Buridan asserted a modified version of traditional moral determinism, declaring that men must will what presents itself as the greater good but that the will is free to delay the reason’s judgment by suggesting a more thorough inquiry into the value of motives. The dilemma of a particular kind of moral choice, between two evidently identical items, is illustrated by the celebrated allegory of “Buridan’s ass,” though the animal mentioned in Buridan’s commentary on Aristotle’s *De caelo* is actually a dog, not an ass. His discussion centres on the method by which the dog chooses between two equal amounts of food placed before him. Discerning both a symmetry of information and a symmetry of preference about the two items, he concludes that the dog must choose at random; this outcome leads to the investigation of theories of probability.” (L. Minio-Paluello, articolul despre Buridan în *Encyclopedia Britannica*, ediția din 1956)

Câteva observații

- Sursa problemei (Aristotel respinge ipoteza că Pământul se află în centrul Cosmosului datorită echilibrului indiferent): “Dar chiar dacă acesta [locul Pământului] nu este un astfel de loc natural, ci din necesitate rămâne în repaus prin echilibru indiferent (precum este explicația că părul, a cărui întindere este la fel din toate părțile, nu se va rupe, sau cel foarte flămând și la fel de însetat, având aceeași depărtare de hrană și de băutură, este necesar să rămână nemișcat), [...]” (*De caelo*, 295b 30-35)
- *Paradoxul determinismului ”moral”*: (i) A are de ales între alternative dintre care nici una nu este ”mai bună”, date fiind preferințele lui A (sau scopurile urmărite de către A); (ii) A trebuie să aleagă una dintre alternative; (iii) potrivit principiului determinismului ”moral”, s-ar părea că *e imposibil* ca A să aleagă între alternative.
- Problema nu vizează libertatea de voință a agentului (v. pentru Buridan, voința este liberă să se supună sau nu intelectului, amânând aplicarea unei decizii etc.; mai târziu, Leibniz va aborda ”problema libertății” reiterând ideea lui Buridan și distingând între *necesitate metafizică* și *necesitate morală*)

Leibniz: PRS

- "Nihil sine ratione"
- O interpretare: pentru tot ceea ce se întâmplă trebuie să poată fi oferită o explicație (în principiu, vezi *Philosophical Essays*. Translated and edited by Roger Ariew and Dan Garber. Indianapolis: Hackett, 1989, apud Look, Brandon C., "Gottfried Wilhelm Leibniz", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.))
- Prin "explicație" Leibniz are în vedere fie o explicație cauzală a evenimentelor naturale, fie o explicație teleologică a acțiunilor omenești.

Aplicații

- The Principle of the Best (Dumnezeu alege întotdeauna cea mai bună alternativă) decurge din principiul rațiunii suficiente (PRS).
- Principiul identității indiscernabililor poate justificat pe baza PRS - vezi Look, Brandon C., "Gottfried Wilhelm Leibniz", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.):
  - (1) Suppose there were two indiscernible individuals, a and b, in our world, W.
  - (2) If this were the case, then there must also be a possible world, W*, in which a and b are "switched."
  - (3) But if this were the case, then God could have had no reason for choosing W over W*.
  - (4) But God must have a reason for acting as he does. (PRS)
  - (5) Therefore, our original supposition must be false. There are not two indiscernible individuals in our world. (PII)

Leibniz despre măgarul lui Buridan

”We [humans] are so determined as to choose with the preponderance of reasons or grounds. And it is just here that our action is voluntary, for otherwise it is not deliberate. Thus while these determinations do not strictly speaking necessitate, they do not fail to incline. And we will always adopt that choice where there is greater inclination or disposition. For the situation of a perfect indifference—as with the ass of Buridan, dying between two bales—is something imaginary, because a perfect equality on two sides is never to be found.” (Gaston Grua (editor), G. W. Leibniz: *Textes inédits*, Presses Universitaires de France, Paris, 1948, p. 479. Citat după Nicholas Rescher, *Choice without Preference: The Problem of "Buridan's Ass"*, în *Scholastic Meditations*, The Catholic University Of America Press, 2005, p. 27.)

Prima soluție

“Toate acțiunile noastre nedeliberate sunt rezultate ale unui concurs de mici percepții și chiar deprinderile și pasiunile noastre, care au atâta greutate în deliberările noastre, sunt datorate acestora; căci aceste deprinderi se nasc puțin câte puțin și, drept urmare, fără micile percepții nu s-ar ajunge la aceste dispoziții importante. Am făcut deja observația că acela care ar nega aceste efecte în morală, i-ar imita pe oamenii prost instruiți care neagă corpusculii insesizabili în fizică; și totuși văd că există printre aceștia unii care vorbesc despre libertate și care, neluând aminte la aceste impresii insensibile, capabile să încline balanța, își inchipuie o totală indiferență în acțiunile morale, ca aceea a măgarului lui Buridan, nehotărât între două căpițe.” (G. W. Leibniz, *Noi eseuri asupra intelectului omenesc*, Editura All, București, 2003, Cartea a II-a, Capitolul 1, §15, p. 60)

A doua soluție

” Ceea ce face ca și *cazul măgarului lui Buridan aflat între două pajiști* în egală măsură atras de una și de cealaltă să fie o născocire care nu s-ar putea petrece întocmai în acest univers, în ordinea naturii, deși dl. Bayle are altă părere. Dacă situația ar fi posibilă, e drept că ar trebui să spunem că animalul ar muri de foame; în fond însă, problema vizează ceva imposibil, doar dacă Dumnezeu n-a făcut-o în mod intenționat. Căci universul nu ar putea fi împărțit în două bucăți egale printr-un plan tras prin mijlocul măgarului, tăiat vertical în lungime, în așa fel încât cele două părți să fie egale și asemănătoare. [...] căci nici părțile universului, nici viscerele animalului nu sunt asemănătoare, nici echidistant situate de cele două părți ale acestui plan vertical! Deși nouă nu ni se pare evident, întotdeauna vor exista, în măgar și-n afara lui, multe lucruri ce-l vor determina să meargă într-o parte mai curând decât în alta; deși omul este liber, spre deosebire de măgar, nu este mai puțin adevărat, din același motiv, că în om cazul unui echilibru perfect între cele două părți este imposibil și că un înger ori măcar Dumnezeu ar putea să dea întotdeauna socoteală de hotărârea omului, atribuindu-i o cauză ori o rațiune care să-l predispună spre acea hotărâre, înrumându-l cu adevărat să o ia, cu toate că pentru noi această rațiune ar fi deseori cu totul artificială și de neconceput, pentru că înlănțuirea cauzelor legate una de alta merge departe.” (G. W. Leibniz, *Eseuri de teodicee*, Editura Polirom, Iași, 1997, §49, pp. 112-3)

A treia soluție

”C’est ce que M. Bayle tout subtil qu’il a esté n’a pas assez considéré lorsqu’il a crû qu’un cas semblable à celui de l’Ane de Buridan, fut possible, et que l’homme posé dans des circonstances d’un parfait equilibrium pourroit neantmoins choisir. Car il faut dire que le cas d’un parfait equilibrium est chimerique, et n’arrive jamais, l’univers ne pouvant point ester ny parti ny coupé en deux parties égales et semblables. L’univers n’est pas comme une Ellipse ou autre telle Ovale, que la ligne droite menée par son centre peut couper en deux parties congruentes. L’univers n’a point de centre, et ses parties sont infiniment variées; ainsi jamais le cas arrivera, ou tout sera parfaitement égal et frappera également de part et d’autre; et quoyque nous ne soyons pas tousjours capables de nous appercevoir de toutes les petites impressions qui contribuent à nous déterminer, il y a tousjours quelque chose qui nous determine entre deux contradictoires, sans que le cas soit jamais parfaitement égal d’un part et d’autre.” (*Scrisoarea către Pierre Coste din 19.12.1707*)

A patra soluție

”In things which are absolutely indifferent there can be no choice and consequently no election or will, since choice must have some reason or principle. [...] To say that the mind may have good reasons for acting when it has no motives, and when things are absolutely indifferent [...] is a manifest contradiction. For if there are good reasons for the course it adopts, the things are not indifferent to it.” (*A patra scrisoare către Clarke*, §1, *A cincea scrisoare către Clarke*, §1. Apud Nicholas Rescher, *Choice without Preference: The Problem of "Buridan's Ass"*, în *Scholastic Meditations*, The Catholic University Of America Press, 2005, p. 29)

Pe scurt

Avem:

- (1) Soluția psihologică (dar în cadrul acesteia se trece de la o explicație teleologică la o explicație cauzală).
  - (2) Cazul este imposibil fizic (dar pe noi ne interesează valoarea practică a alternativelor; ele ar putea fi mijloace la fel de bune pentru atingerea unui scop chiar dacă nu ar fi identice / situate în jumătăți identice ale universului etc.).
  - (3) O combinație între (1) și (2).
  - (4) Cazul nu este conceptibil în mod necontradictoriu (sau este imposibil metafizic?) (dar de ce?)
- În mare, Leibniz pare să încerce să arate că un caz de tipul “măgarului lui Buridan” care ar reprezenta o excepție de la aplicarea PRS, e imposibil.
  - O posibilă soluție: justificăm tipul de acțiune -> Leibniz nu ar fi de acord – justificăm o acțiune particulară, nu generică (v. *A cincea scrisoare către Clarke*, §17)

A patra soluție (din nou)

“1. În privința lucrurilor absolut indiferente nu există nici o putință de alegere și, în consecință, nici decizie, nici voință; căci alegerea trebuie să aibă un anumit temei sau un principiu.

2. O voință simplă, lipsită de orice motiv, este o ficțiune nu numai contrară perfecțiunii lui Dumnezeu, dar și himerică și contradictorie, incompatibilă cu definiția voinței; falsitatea ei a fost dovedită suficient în *Teodicee*.

3. Este indiferentă ordinea în care rânduim trei corpuri egale și în toate privințele la fel; și, prin urmare, ele nu vor fi rânduite niciodată în vreun fel de acela care nu face nimic decât cu înțelepciune. Dar, iarăși, fiind autorul a toate, el nu va produce astfel de lucruri și, prin urmare, atari lucruri nu se găsesc în natură.

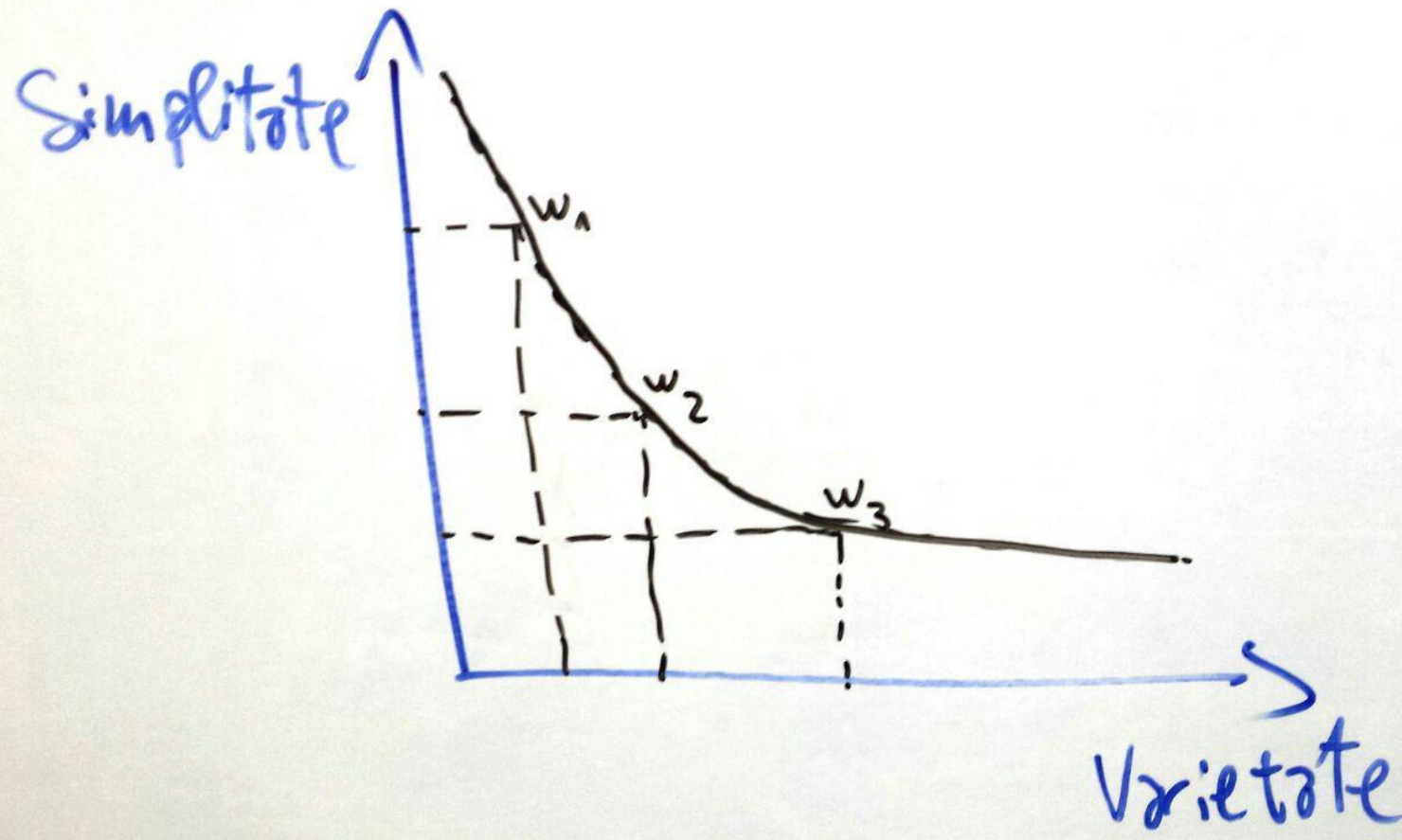
4. Nu există doi indivizi indiscernabili. [...]” (G. W. Leibniz, *Opere filosofice, I*, Editura Științifică, București, 1972, pp. 564-5)

Două lumi posibile la fel de bune?

- Chiar dacă se acceptă principiul identității indiscernabililor, putem concepe lumi posibile distincte, dar la fel de bune (v. H. Putnam, “Meaning and Reference”, *Journal of Philosophy*, volume 70 (1973), pp. 699-711).
- Fie două astfel de lumi posibile, w_1 (lumea noastră) și w_2 (lumea în care există Twin Earth – ”apa” lor nu este H_2O , ci are altă formulă chimică, ceva mai complicată, cu aceleași proprietăți macroscopice; pe scurt, XYZ)
- Pus în situația de a alege dacă să creeze w_1 sau w_2 , Dumnezeu s-ar afla într-o situație similară celei a măgarului lui Buridan.
- Cazul nu pare imposibil metafizic sau inconceptibil. Prin urmare, avem nevoie de o soluție diferită.

Cum alege Dumnezeu cea mai bună lume posibilă? (după Rescher)

“World w_1 is very orderly but lacks variety (it may, for example, be a vast sphere of copper suspended in air). World w_3 may be highly variegated - a virtually chaotic mixture of things - but lacking in order. World w_2 affords a much better mix. Here the order/variety combination value is as large as can be realized within the realm of realizability.” (N. Rescher, “Leibniz on Creation and the Evaluation of Possible Worlds”, în N. Rescher, *Leibniz's Metaphysics of Nature*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, Boston, Londra, 1981, p. 10)

- De ce nu alege Dumnezeu să creeze o lume în care ”apa” are o formulă chimică mai complicată (XYZ e doar o prescurtare a acesteia)? Pentru că poate să obțină aceleași rezultate cu mijloace mai simple (H_2O)
- (Vezi și referința lui Rescher la *Tentamen Anagogicum*)

Cum alege Dumnezeu cea mai bună lume posibilă? (după Jaakko Hintikka)

- Hintikka citează următorul pasaj din Pierre Costabel, *Leibniz and Dynamics: The Texts of 1692*, Methuen, London 1973, p. 97: "The simultaneous application of the motions will be an action obliging that material point to "satisfy" those "various tendencies" all together, for it is definitely understood that there is no motion without "tendency", the "power to act" ... The total action to which the material point is subject is a summation of the power to act of the various component "tendencies"."
- Pe marginea acestuia glosează astfel:

”This was the model of Leibniz's conception of human (and divine) action. Leibniz's new model of human action is in fact a dynamic one. An agent's action is not a consequence of a practical syllogism, but the resultant of a number of vector-like forces pulling the agent (so to speak) in different directions. These forces are termed by Leibniz "appetites", and at one point he goes as far as to say that there is nothing in the monads except perceptions and appetites. Human action is thus always law-governed in that the resultant (the deciding impulse or will) is a function of its components, and hence in a sense determinate. (As we saw, Leibniz argues forcefully to rule out the possibility of a Buridanesque balance between opposite "forces".) This determination is not a metaphysical one, however, but a matter of the lawlike necessity that characterizes our world.” (Jaakko Hintikka, ”Was Leibniz’s Deity an Akrates?” in Simo Knuuttila (editor), *Modern Modalities*, Kluwer, Dordrecht, 1988, p. 99)

Fast forward

- Simo Knuuttila, "Old and New in Leibniz's View of Rational Decision", în Stephen F. Brown (editor), *Meeting of the Minds: The Relations Between Medieval and Classical Modern European Philosophy*, Brepols, 1998. [susține că teoria vectorială a deciziei raționale e cea mai importantă contribuție a lui Leibniz la o concepție asupra rațiunii practice]
- Markku Roinila, "Leibniz on Rational Decision-Making", *Philosophical Studies from the University of Helsinki* 16, Vantaa, 2007. [apără interpretarea lui Rescher împotriva criticilor, susține compatibilitatea acesteia cu interpretarea lui Hintikka, dezvoltă interpretarea lui Hintikka]

“Presuming that a man has wisdom of the third degree and power in the fourth, his total estimation would be twelve and not seven, since wisdom be of assistance to power.” (G. W. Leibniz, *Scrisoare către Arnauld din 1671*, citat în Markku Roinila, ”Leibniz on Rational Decision-Making”, *Philosophical Studies from the University of Helsinki* 16, Vantaa, 2007, p. 259.)

”When we are deliberating in complex situations involving multiple values we reflect on the situation and choose the most important relevant criteria constituting the good in question. Then we make a judgement based on the vectorial model. After determining the good in question we employ moral calculus and consider which of the proposed actions best brings about the desired good. In the last phase of deliberation we are able to compare the overall value of different proposed courses of action and choose from them.” (Markku Roinila, ”Leibniz on Rational Decision-Making”, *Philosophical Studies from the University of Helsinki* 16, Vantaa, 2007, p. 261)

Rezolvă teoria vectorială a deciziei problema lui Buridan?

”We might take a few simple criteria as the basis of our choice. A good combination of values in this case would be quality and price. I might compare different washing machines by taking into consideration their alleged goodness (for example the amount of water and electricity used or the speed of the process we hear from friends or read about it in magazine) and their relative cheapness. (...) If we think of buying a washing machine as an ethical action, we could extend the metaphor to include moral calculus. We could assume that a virtuous person buys the machine that is least harmful to the ecosystem and in this way promotes general well-being. After having determined which machines offer a good combination of quality and price, he or she is then able to compare them and to choose the one that is likely to produce the least harm to the ecological balance of the world. If the chosen machine is optimal, it has the property of being the most ecological. Having taken these two independent considerations into account the moral agent could be said to have deliberated rationally, and while the outcome is perhaps not the best possible in an objective sense, it is the best possible within the limits of his or her abilities.” (*idem*, pp. 261-262)

-
- Dar mașinile de spălat sunt produse de serie. Dacă mă aflu în magazin și în fața mea se află două exemplare ale aceleia mașini de spălat (sau 10 borcane de muștar pe un raft) nu mă aflu în aceeași situație ca și măgarul lui Buridan?
  - Un calcul vectorial al apetențelor mele (cauzate, eventual, de diferențe în inputul senzorial de care nu sunt conștient) ar putea să explice de ce aleg, totuși, una dintre mașinile de spălat (sau un anumit borcan de muștar). Dar care este justificarea?
  - Pentru o justificare poate că am nevoie de o evaluare în termeni de scopuri, nu de apetențe. Ideea calculului vectorial îmi poate sugera că nu urmăresc niciodată un singur scop, ci mai multe scopuri care au ponderi diferite (în ce privește urgența de a le realiza etc.).
  - De asemenea, poate că justificarea nu privește obiectul pe care îl aleg, ci acțiunea pe care urmează să o fac (cât individuez acțiunile prin descrierile pe care le dau?)

Concluzii?

- Poate exista o justificare rațională pentru alegerea dintre două mijloace la fel de bune în realizarea unui complex de scopuri (cu ponderi / urgențe stabilite)?
- Nu e limpede cum am putea da o astfel de justificare pornind de la ceea ce spune Leibniz (chiar dacă acceptăm exegeza care îi atribuie o teorie vectorială a alegerii raționale).
- Pare însă preferabil, în loc să susținem că un asemenea caz e imposibil (soluțiile inițiale oferite de Leibniz), să acceptăm că ar fi în principiu posibil și să rafinăm teoria deciziei raționale la care apelăm.
- (De pildă, un agent care urmărește să își formeze deprinderi prin care să își optimizeze acțiunile, ar putea alege rațional între două borcane de muștar "identice" oferind o justificare de tipul următor: "Am observat că în asemenea cazuri mi se poate întâmpla să ezit între două exemplare ale aceluiași produs, așa că, pentru a evita asemenea ezitări care îmi consumă inutil din timp, am decis ca în fiecare situație de acest tip să aleg produsul din dreapta.")